

STAROZMLUVNÉ VOJNY A NOVOZMLUVNÝ BOH

Pavel HANES

"Nič nové pod Slnkom", chcelo by sa poznamenať pri uvedení tejto témy. Už od doby, keď sa starozmluvné texty dostali do kontaktu s gréckym filozofickým myslením, je tu napätie medzi starozmluvnou "fyzickou" realizáciou kultu (obriezka, židovský partikularizmus, obeť), dejinami Izraela (Hospodinove zázračné zásahy do prírody a dejín, vyhladzovacie vojny, eschatologickou úlohou Božieho ľudu) a gréckym platonizujúcim myslením (pohľadanie fyzicnom, stotožnenie spirituality s idealitou, kozmopolitné chápanie náboženstva). Pokusy o odstránenie tohto napätia vyplývali hlavne z motívov odstrániť nedorozumenie medzi dominantnou helenistickou kultúrou a židovským náboženstvom v diaspore. Najznámejšími predstaviteľmi tohto snaženia sú Filón Alexandrijský a Jozefus Flavius. Pod jeho vplyvom vznikol aj grécky preklad Starej zmluvy, Septuaginta.

Cirkevní teológovia, ktorí pracovali s podobným motívom ospravedlniť starozmluvné texty v očiach gréckych kresťanov, sa prirodzene dostali pod vplyv tohto myslenia a ich exegéza bola často násilne alegorizujúca, spiritualizujúca alebo idealizujúca hebrejský text. Asi najznámejším teológom, ktorý pracoval alegorickou metódou, je Origenes. Radikálnejšie riešenie ponúkol Markion, ktorý šiel až tak ďaleko, že robil rozdiel medzi starozmluvným a novozmluvným Bohom.

Z tohto historického pohľadnutia je jasné, ako súvisí hermeneutika s porozumením medzi ľuďmi. Autoritatívny text (Biblia) bola pre kultúru a myslenie Grékov ako aj helenizovaných Židov pohoršením, ale bolo potrebné, aby bola zachovaná jeho autorita, keďže bol a je neodmysliteľným determinantom judaizmu. Premostenie mala zabezpečiť taká interpretácia, ktorá zachová platnosť náboženstvého textu v jeho pozícii autority a zároveň ho urobí prijateľným pre senzitivitu inej kultúry tak, že odstráni pobúrenie vyvolané hlboko zakorenenými helenistickými predstavami o etickej prijateľnosti náboženského učenia.

V súčasnosti je v analogickej situácii kresťanské náboženstvo, osobitne v jeho historickej konzervatívnej forme. Modernej scientifickej, pluralistickej a "tolerantnej" kultúre je trňom v oku kresťanský teizmus, partikularizmus a kresťanská kritika sekulárneho humanizmu (podľa ktorého je človek vo svojej najhlbšej podstate dobrý a jeho problémy nepochádzajú z jeho vnútra, ale zvonku). Útoky na kresťanstvo sú v západnej demokracii väčšinou skryté buď za vyhýbavým postojom k právam kresťanov, keď sú porušované,¹ alebo za explicitnými prirovnaniami k islamistickým teroristom.²

KRITIKA BIBLIE

Veľká časť kritiky kresťanstva je už tradične namierená proti Biblii, hlavne proti jej hebrejskej časti, Starej zmluve. Na internete môžeme nájsť napr. toto:

"Vražda je v Biblii prebujnelá (*rampant*). Vo veľkej časti Biblie, obzvlášť v Starej zmluve, sú zákony, ktoré prikazujú zabíjať ľudí z absurdných dôvodov ako je práca v čase šabbatu, homosexualita, preklínanie rodičov alebo neprítomnosť panenstva v svadobnú noc. Okrem týchto bláznivých a nemorálnych (*crazy and immoral*) zákonov je tam množstvo príkladov Božej iracionality, keď prikazuje priame zabíjanie ľudí z dôvodov, ktoré nie je možné nijako racionálne

¹ "Kresťania, ak sú prenasledovaní, sú 'K-slovo'... Prenasledovanie kresťanov od severnej Afriky až po Indonéziu však nesmie mať svoje samostatné pomenovanie. Akékoľvek prenasledovanie môže mať svoje osobitné pomenovanie, ale nie toto." (PALKO, V. *Levy prichádzajú*, Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2012, s. 256.)

² "Náboženský cár' a duchovný poradca prezidenta Baracka Obamu prirovnal evanjelických kresťanov k radikálnym islamistom ako je Al Kaida." (<http://www.newswithviews.com/NWV-News/news256.htm>, 1.3.2012) Takéto prirovnania môžu mať pôvod v existencii skupín, ktoré sa hlásia ku kresťanstvu, ale hlásajú a praktizujú násilie a xenofóbiu. Takou skupinou je zrejme "Identity Christianity", ktorá učí nadradenosť bielej rasy, americký populizmus a anglo-izraelizmus. Podľa Ligy proti očierňovaniu (Anti-Defamation League) roku 2005 malo toto hnutie najmenej 25 000 prívržencov hlavne severozápade Spojených štátov (ANDERSON, S.K. - SLOAN, S. *Historical Dictionary of Terrorism*, Lanham : The Scarecrow Press, 2009, s. 265-266.)

vysvetliť, ako napr. zabíjanie detí, ktoré si robia žarty z plešivých ľudí a zabitie človeka, ktorý sa pokúsil zadržať archu zmluvy pred pádom počas prevozu. Sú tu aj príklady masového vraždenia prikázaného Bohom, vrátane vraždenia žien, nemluvniat a detí."³

Takéto obvinenia nie je dobré brať ľahkovážne, akoby šlo len výkriky neinformovaných alebo nenávisťou zaslepených ľudí. Príliš mnoho nádejných kresťanov stroskotalo na podobných úvahách a nakoniec sa vzdali svojej viery. Ľudia, ktorí majú takýto pohľad na Bibliu, považujú kresťanov buď za naivných a hlúpych (lebo "kvôli viere uveria aj nezmyslom") alebo za násilných a zlých ("vo svojej viere prejavujú skrytú pomtychtivosť"). V každom prípade je komunikácia medzi nimi a veriacimi (pokiaľ ide o svetonázor alebo vieru) veľmi limitovaná, ak nie nemožná. A tu sme pri téme "Hermeneutika a porozumenie medzi ľuďmi", keďže hlbšia komunikácia medzi kresťanmi a neveriacimi je možná len ak sa dohodnú na tom, ako rozumieť týmto textom.⁴

HERMENEUTICKÁ DISKUSIA

Asi bude zrejmé, že vzdelaný človek dneška nebude považovať alegorickú metódu, ktorú používali helenistickí Židia a niektorí cirkevní otcovia, za presvedčivú. Plauzibilita "priemerného" súčasného partnera v tejto diskusii na Západe je príliš vzdialená tomu, čo ľudia pred dvomi tisícami rokov považovali za možné, pravdepodobné, či presvedčivé. Súčasný človek tzv. "kresťanskej" kultúrnej tradície je príliš ovplyvnený "hermeneutikou podozrievania", o ktorej Paul Ricoeur napísal: "Marx, Nietzsche, a Freud majú na nás skutočne trvalý vplyv, pretože sú pôvodcami pozitívneho prijatia ľudskej situácie, ktoré sme, ak sme čestní, nútení rešpektovať. Rôznymi spôsobmi sa pokúšajú prekonať syndróm dominácie-podriadenia-odcudzenia, ktorého nositeľom bol v minulosti náboženský jazyk. V tomto anticipujú, ako aj opakujú Feuerbacha, ktorý učil, že vyjadrením nášho vedomia náboženským jazykom vyprázdňujeme svoju ľudskú podstatu do iluzórneho absolútna. Teologicky by sme to mali nazývať modlárstvom. Preto musíme súhlasiť s tým, že nové vyjadrenie viery musí prekonať a ísť za "hermeneutiku podozrievania", a nie sa okolo nej prešmyknúť."⁵

Čo však znamená "prekonať" a "ísť za" hermeneutiku podozrievania? Ricoeur hovorí o "druhej naivite", čo podľa neho znamená, že Bibliu interpretujeme "v plnej zodpovednosti autonómneho myslenia."⁶ Biblické texty už neprijímame bezprostredne, ale sprostredkované - (hermeneutickým) porozumením symbolov. Zjednodušenie možno povedať, že týmto prekonávame racionalisticky kritický odstup od textu, ktorý bol spôsobený hermeneutikou podozrievania. Tento odstup je nahradený novým spracovaním biblických symbolov, ktoré ostávajú medzi nami a historickou, či teologickou realitou.

Inak rozumie hermeneutike filozof Rorty. Podľa neho pri používaní hermeneutiky ide o oveľa radikálnejší prístup k porozumeniu, pri ktorom sa obe strany dohodnú, že sa vzdajú možnosti dospieť k zhode v poznaní predmetu komunikácie: "Pre hermeneutiku racionalita znamená ochotu zriecť sa epistemológie - zriecť sa predstavy, že existuje zvláštna množina termínov, v ktorých možno vyjadriť všetky vstupy do diskusie - a ochotu osvojiť si spôsob vyjadrovania partnera a neprekladať ho do vlastného jazyka. Pre epistemológiu racionalita znamená nájsť vhodnú množinu termínov, do ktorých, ak má byť dohoda možná, sa musia preložiť všetky diskurzívne vstupy. Pre epistemológiu je diskusia implicitne skúmaním. Pre hermeneutiku je skúmanie rutinnou diskusiou. Podľa epistemológie spája účastníkov diskusie čosi, čo Oakeshott nazýva *universitas* - tvoria skupinu zjednotenú spoločnými záujmami a spoločným cieľom. Podľa hermeneutiky ich spája to, čo Oakeshott nazýva *societas* - skupina ľudí, ktorých životné cesty sa stretli, a ktorých spája skôr kultúra správania, menej už spoločný cieľ a najmenej spoločný základ."⁷ Takýto prístup znamená vzdať sa dorozumenia v tradičnom

³ <http://www.evilbible.com/Murder.htm> (2.3.2012) - Autor akosi "pozabudol" na jeden z najznámejších príkazov Dekalógu, "Nezavraždíš", ale to by komplikovalo jeho cieľ.

⁴ Kresťania aj nekresťania súhlasia s tým, že vyššie uvedené obvinenia, ak sú oprávnené, vážne spochybňujú judaisticko-kresťanskú etiku. Práve hermeneutika sa zaoberá správnym pochopením textov, z ktorých táto kritika vychádza.

⁵ MUDGE, L.S. *Introduction*. In: RICOEUR, P. *Essays on Biblical Interpretation*, Minneapolis : Fortress Press, 1980, s. 5-6.

⁶ RICOEUR, P. *The Symbolism of Evil*, Boston : Beacon Press, 1967, s. 350.

⁷ RORTY, R. *Philosophy and the Mirror of Nature*, Princeton : Princeton University Press, 1979, s. 318. (preklad L. Hábová)

slova zmysle. Keďže takto pochopená hermeneutika sa evidentne zrieka epistemologického výsledku komunikácie, sotva je použiteľná na apologetické účely evanjelíkálnej teodicey.

Vyššie uvedené dva príklady upozorňujú na skutočnosť, že hovoriť o hermeneutike neznamená hovoriť nevyhnutne o tej istej veci. V Ricoeurovom návrhu sa stretávame s pozitívnym riešením, ktoré je na prvý pohľad sympatické pre evanjelíkálnu hermeneutiku, keďže ide o prekonanie kritického racionalistického odstupu od textu. Problémom ostáva určenie metódy, ktorou budeme interpretovať symboly, ktorou prenesieme ich záväznosť do života. Rortyho pragmatická hermeneutika je však pre historické kresťanstvo jednoducho neprijateľná, aj keď v menej závažných témach diskusie (ale ako rozhodneme o závažnosti témy??) je sympatická tým, že obchádza konfrontáciu.

Treba povedať, že ani evanjelíkálne kresťanstvo, či evanjelíkálna teológia nemá už jednotnú "hermeneutickú frontu". Problém teodicey (charakterizovaný tromi tézami: 1. Boh je dobrý, 2. Boh je všemohúci, 3. Jestvuje zlo) viedol významnú časť evanjelíkálnych teológov k spochybneniu Božej všemohúcnosti a vševedúcnosti. Clark Pinnock (1937-2010), autor známych evanjelíkálnych apologetických prác, r. 1990 napísal: "Rozhodnutia, ktoré ešte neboli učinené, nikde nejestvujú, a nemôže ich poznať ani Boh. Sú potenciálne, ešte len musia byť realizované, ale ešte nie sú aktuálne. Boh dokáže predpovedať veľkú časť toho, čo sa rozhodneme robiť, ale nie všetko, pretože niečo z toho ostáva ukryté v mystériu ľudskej slobody... Aj Boh čelí alternatívnym budúcnostiam (*possibilities in the future*), nielen istotám. Aj Boh sa pohybuje do budúcnosti, ktorá nie je úplne známa..."⁸ Teológom, ktorí zastávajú tento názor podobný procesuálnej teológii (pod názvom *Open Theism*), "klasickí" evanjelíkáli upierajú označenie "evanjelíkálny", ale ako obyčajne, význam pojmov vyplýva z ich väčšinového použitia, nie z puristických snáh o zachovanie tradície. *Open Theism* je individualistickému "západniarovi" mimoriadne sympatický svojím prenesením ťažiska z Božej retributívnej spravodlivosti na Božiu bezpodmienečnú a všeobjímajúcu lásku: "Božej láske dávame prioritu; držíme indeterministickú slobodnú vôľu človeka; kriticky sa stavíme ku konvenčnému teizmu; hľadáme dynamickejší model Boha; argumentujeme, že Boh má reálne, nie len racionálne vzťahy so svetom; veríme, že Boh je ovplyvnený tým, čo sa vo svete odohráva; hovoríme, že Boh vie to, čo je možné vedieť, z čoho nevyplýva vyčerpávajúce pred-poznanie (*foreknowledge*); oceňujeme hodnotu pomoci filozofie pri utváraní teologických presvedčení; pozitívne nadväzujeme na wesleyánsko/arminianske tradície."⁹ "Otvorení teisti" spolu s Harnackom obviňujú klasický teizmus z helenizovania biblického myslenia,¹⁰ ktoré podľa nich nepozná Boha, ktorý je absolútne vševedúci (*omniscientia*), nemenný (*immutabilitas*) a na svete nezávislý (*aseitas*).

Konzervatívni evanjelíkáli samozrejme prudko reagujú obranou historických vierovyznaní a interpretácie Biblie, ktorá všetky výroky o Božej ľútosti, nevedomosti, prekvapeniach ap. vykladá vo svetle výrokov o Božích dokonalostiach v bytí, poznaní a konaní. Zdá sa, akoby tieto "súboje publikácií" boli u čitateľov prakticky vopred rozhodnuté podľa toho, čo považujú za plauzibilné. Keďže moderná (hlavne západná) spoločnosť v populárnom vedomí nepozná nič cennejšieho ako je hodnota ľudskej nezávislosti, je pochopiteľné, že predstava Boha, ktorý človeka dokonale pozná, a ktorému sa človek má zo všetkého zodpovedať, je ťažko stráviteľná.

Znamená to teda, že sa treba vzdať epistemologicky motivovaného vysvetľovania, ako navrhuje Rorty, a jednoducho nechať nesúmerné diskurzy znieť popri sebe bez nádeje na dohodu? Problém tohto riešenia je v tom, že je *ateistické* v klasickom zmysle tohto slova a predpokladá, že nie je možné poznať to, čo tradičná teológia aj filozofia nazývajú "pravda". Historický kresťanský teizmus však nespolieha len na "bibliomachiu", ale na to, že Boh ("ktorý je tam", ako hovorí Schaeffer) sa sám prejavuje a komunikuje prostredníctvom (okrem iného) aj slov Biblie a jej *správnej* interpretácie.¹¹ Nárok na *správnu* interpretáciu sa dnes považuje za aroganciu a vrchol neslušnosti, totiž *intoleranciu*.

⁸ PINNOCK, C. *From Augustine to Arminius: A Pilgrimage in Theology*. In *The Grace of God, the Will of Man: A Case for Arminianism*, ed. Clark H. Pinnock [Grand Rapids, Mich.: Zondervan, 1989; Minneapolis: Bethany, 1995], 25-26.

⁹ PINNOCK, *Most Moved Mover*, Grand Rapids : Baker Books, 2001, s. 142-143.

¹⁰ Adolf von Harnack tvrdil, že všetko od Nikaie až po Tomáša Akvinského vyplývalo z helenizácie kresťanskej teológie. (HARNACK, A. *History of Dogma*, trans. Neil Buchanan Gloucester : Peter Smith, 1976, 1:43-59.)

¹¹ V tomto zmysle mohol teológ napísať: "The only vindicator of God is God. And His own theodicy is in the Cross of His Son Jesus Christ." (FORSYTH, P.T. *The Justification of God*, New York : Charles Scribner's Sons, 1917, s. vi.)

Pri všetkej opatrnosti a interpretačnej pokore je však asi jasné, že každá interpretácia sa pokúša aproximovať nejaký *ideál*. Pre tradičného evanjelikála je tento ideál vyjadrený v definícii alebo charaktere teológie, ktorá nielen hovorí o Bohu, ale cez ktorú aj Boh prehovára. Sama Biblia upozorňuje na to, že jej litera je na pochopenie Božieho zjavenia nedostatočná ("písmeno zabíja, ale Duch oživuje" 2Kor 3,6). Preto k definícii teológie ako "vede o Bohu" je nevyhnutné pridať aj tvrdenie, že teológii nestačí hovoriť o Bohu, ale musí nechať hovoriť samého Boha: "Slovo teológie pochádza z gréčtiny a znamená 'reč o Bohu'. V teológii sa ujíma slova Boh."¹² Tento citát od jezuitského teológa by mohol zahanbiť evanjelikálov, ktorých moderná história začína entuziastickým duchovným prebudením v 18. storočí.

Hermeneutická diskusia vedená v duchu historického evanjelikálneho kresťanstva sa nevzdáva možnosti epistemologickej diskusie, pretože verí v pneumagomenickú¹³ alternatívu komunikácie, pri ktorej je ľudská reč riadená Božím Duchom. Netreba snáď zdôrazniť, že táto alternatíva podlieha suverénemu rozhodovaniu z Božej strany a žiadna teológia si ju nemôže domestikovať...

VOJNA V BIBLICKEJ ETIKE

Ak chceme s Miltonom "ospravedlniť Božie cesty človeku",¹⁴ musíme si dnes dať pozor, aby sme naozaj hovorili o Bohu, ktorý nie je chápaný ako len jedna z podmienených, či náhodných entít a ne-diskutovali o ňom so "zadnými dvierkami" možnosti ateizmu. Nemôžeme si totiž "vyčariť Boha" len kvôli diskusii, aby sme ho popreli, ako to robia ateisti. Platí tu logicko-teologická téza: "Ak Boh existuje, jeho existencia je nutná". Patrí k neodmysliteľným atribútom božstva, že nemôže nejestvovať - ak totiž niečo existuje, potom jestvuje aj nevyhnutná entita, ktorá tradične dostáva označenie boh/Boh. Ostáva len otázka, aké má vlastnosti.

Ďalším podstatným postulátom tejto hermeneutickej diskusie je téza: "Ak Boh jestvuje, potom bez Boha nie je možné o Bohu premýšľať". Z tohto postulátu pre pochybujúceho, alebo ateistu, vyplýva, že musí svoju myseľ nastaviť tak, aby (pre neho) hypoteticky jestvujúceho Boha svojimi myšlienkami nevyradil z pôsobenia na jeho myseľ, alebo aby svoje myslenie o Bohu neznemožnil tým, že sa vopred uzavrie pred Božím sebaodhalením.

Keď sa dohodneme na týchto východiskových hermeneutických zásadách, môžeme prikrčiť k diskusii s vojnách v Starej zmluve a ich vzťahu k novozmluvnému zjaveniu Boha, ktorého podstatným atribútom je láska. Diskusia o starozmluvných vojnách je etická téma, pri ktorej je potrebné stanoviť východisko a metódu skúmania. Napr. francúzsky filozof Émile Boutroux (1845-1921) rozlišuje medzi gréckou, vedeckou a kresťanskou etikou. Každá z týchto oblastí etiky má podľa neho základnú tézu, ktorou pomeriava všetky ostatné.

Grécka, estetická etika je podľa neho obsiahutá vo výroku "Poznaj seba!" "...chápanému v hlbokom pôvodnom zmysle Sokratovom. Znamená to pokúsiť sa prostredníctvom reflexie spoznať v sebe to, čo je esenciálne, všeobecné a permanentné, to, čo je pre človeka charakteristické, a konať v súzvuku s prirodzenosťou tohto pravého ja."¹⁵ Z povedaného je jasné, že táto etika bude antropocentrická a nebude presahovať to, čo je prístupné všeobecne ľudskej skúsenosti a mysleniu. Druhý typ etiky je podľa Boutrouxa vedecká etika: "Moderná veda skúma prírodu samu osebe nezávisle na tendenciách a želaniach ľudskej duše. Svet považuje za mechanizmus, ktorého prvá príčina je nepoznateľná, a v ktorom absentuje idea cieľa, obzvlášť morálneho cieľa."¹⁶ S takouto etikou je sotva možné pristupovať k biblickým problémom, ktorých východisko je vždy Božie stvorenie a jeho plán so stvorením. Kresťanskú etiku Boutroux charakterizuje nasledovne: "Systematické formulky a výklady sú tu len tieňom reality, ktorú nedokážeme uchopiť. Nevieme, kde máme hľadať jasné a verné vyjadrenie kresťanského princípu."¹⁷ Boutroux týmto úvahu o kresťanskej etike nekončí, ale nachádza jej princíp, ak to zjednodušíme, v Ježišom učení o Bohu ako Otcovi a požiadavke čistoty srdca. Zdá sa, že jeho úvodné

¹² WALDENFELS, H. *Kontextová fundamentální teologie*, Praha : Vyšehrad, 2000, s. 37.

¹³ Rim 8,14 - πνεύματι θεοῦ ἄγονται

¹⁴ "I may assert th' Eternal Providence, And justify the wayes of God to men." (MILTON, J. *Paradise Lost*, Book I.)

¹⁵ BOUTROUX, É. *Education and Ethics*, s. 4-5.

¹⁶ BOUTROUX, É. *Education and Ethics*, s. 55-56.

¹⁷ BOUTROUX, É. *Education and Ethics*, s. 26.

konštatovanie o "tieni reality, ktorú nedokážeme uchopiť" je výstižnejšie, ako to čo uvádza v nasledujúcich úvahách.

Iný pokus o vyjadrenie podstaty kresťanskej etiky dáva do centra uctievanie: "Kresťania uctievať Boha s očakávaním, že Boh sa dá poznať prostredníctvom liturgie a kresťania, ktorí pristupujú k etike cestami poučenými uctievaním, pristupujú s podobným očakávaním, že Boh sa zjaví v ich rozhodovaní, skúmaní a poznávaní."¹⁸

Podľa môjho názoru musíme ponechať kresťanskú etiku v tomto priestore medzi "tieňom reality, ktorú nedokážeme pochopiť" a "očakávaním, že Boh sa zjaví v našom rozhodovaní, skúmaní a poznávaní", ak k nemu budeme pristupovať v uctievaní.

TEODICEA A SÚVISIACE PROBLÉMY

Etika starozmluvných vojen sa netýka len ľudského konania, ale aj Božej prozreteľnosti a konania v ľudských dejinách. Preto takéto etické uvažovanie vyžaduje pojednanie o tom, čo sa od Leibnizových čias nazýva "teodicea". "Teodicea pozostáva zo širokej rodiny rôznych (často protirečivých) typov náboženských výrokov. Tieto zahrňujú teórie o zaslúženom treste, duchovnom alebo etickom očistení, argument slobodnej vôle, privatívne teórie o zle, ktoré popierajú jeho podstatnú existenciu a epistemologické pochybnosti o ľudskej schopnosti poznať cesty Boha alebo teologicky interpretovať etickú skúsenosť. Niektoré teodicey pripisujú hlavnú vinu obetiam, iné im pripisujú zásluhy. Autor jedného typu theodicejného výroku vysvetľuje utrpenie ako znamenie Božieho trestu a nepriazne. Iný to isté chápe ako znamenie Božej vášnivej lásky k trpiacej bytosti. Iný môže vyjadriť ľudskú neschopnosť takéto znamenia čítať."¹⁹ Podľa tohto konštatovania k etickej neistote tu pribúda aj neistota teologická. Božie konanie nie sme schopní jednoznačne interpretovať a zrejme je naivné domnievať sa, že tu dôjde ku konsenzu. Ale aj v prípade, že konsenzus nemožno očakávať, je možné vytýčiť akési "orientačné body", ktoré evanjelikálna teológia na základe Biblie a historického kresťanstva poskytuje pre myslenie o tejto spleti problémov.

Prvý orientačný bod: Kto je Boh

Starozmluvné vojny, ktoré sú problémom pre etiku, sú tie, ktoré sú explicitne vedené na Boží rozkaz. Etický obraz Boha v Starej zmluve podľa R. DAWKINSA je nasledovný: "Dá sa zdôvodniť, že Boh Starej zmluvy je najprotivnejšia postava v celej beletrii (*arguably the most unpleasant character in all fiction*): žiarlivý a hrdý na to; malicherný, nespravodlivý, nedopúšťajúci fanatik, ktorý musí všetko ovládať; pomstychtivý, krvožiznivý, praktizujúci etnické čistky; antifeminista, homofób, rasista, násilník vraždiaci deti, národy, vlastné potomstvo, zlovoľný megalomaniak, sadomasochista a nevypočítateľný zlomyseľník."²⁰ DAWKINS, ktorý vedie krusádu moderných ateistov, sa tu prejavuje ako anti-teista, ktorý podriaďuje Stvoriteľa normám platným pre stvorenie. Samozrejme, že v Stvoriteľa ako darcu neverí - jeho "viera" začína až tam, kde je možné na Boha nadávať. Myšlienkové východiská moderného postoja k (paradoxne nejestvujúcemu) Bohu dobre vystihol škótsky teológ P. T. FORSYTH:

"Je to také niečo, čo by sme mohli nazvať rasovým egoizmom - opantanosť ľudstva sebou samým - naivný a nevyslovený predpoklad, že Boh by nebol Bohom, keby sa viac staral o niečo iné ako o svoje stvorenia. Máme sklon rozmýšľať o Bohu tak, akoby človek bol jeho hlavným zmyslom bytia, akoby nemal právo na zvrchovný záujem o svoje sväté meno, akoby jeho márnratní synovia pre neho znamenali viac ako jeho jednorodený Syn, skrze ktorého stvoril svety, a v ktorom má plné zaľúbenie. O uctievaní premýšľame tak, akoby jediným problémom bolo to, či nás Boh miluje, namiesto toho, aby sme skúmali, či jeho láska má absolútnu moc dosiahnuť spravodlivý účinok. Moderná veda je osobitne rýchla pripomenúť nám tento egoizmus latentne prítomný v kresťanskej viere a je pripravená ho osekať. Hovorí nám o nekonečnom priestore a čase, uprostred ktorého naša zem a jej dejiny plávajú ako smietka vo vetre. S takýmto poznaním

¹⁸ HAUERWAS, S. - WELLS, S. *Christian Ethics as Informed Prayer*. In: HAUERWAS, S. - WELLS, S. *The Blackwell Companion to Christian Ethics*, Malden : Blackwell Publishing, 2004. s. 3

¹⁹ BRAITERMAN, Z. *(God) after Auschwitz*, Princeton : Princeton University Press, 1998, s. 4.

²⁰ DAWKINS, R. *The God Delusion*, London : Bantam Press, 2006, s. 31.

sa od nás čaká, že upravíme svoje predstavy o budúcnosti a naše očakávanie Božej pozornosti. A hoci veda nemá pravdu, keď žiada, aby sme potlačili našu dušu a svedomie pred svetom priestorovej a časovej existencie (pretože čo je duchovné, nie je priestorové), napriek tomu táto rada nie je celkom bezcenná. Sú tu úvahy, ktoré by mali hrubozrnný rasový egoizmus, a mali by pozdvihnúť ľudstvo z ponorenia do seba, ktoré ruinauje a vysušuje človeka." ²¹

Nová zmluva hovorí o Bohu, ktorý človeku *slúži*, za človeka *s obetuje*, človeka bezhranične *miluje*, ale to všetko na pozadí porozumenia, že to nie je Božia *povinnosť*, ale *milosť*. Starozmluvný človek vychovaný v náboženstve, ktoré so samozrejmosťou prinášalo obetné dary, takéto upozornenie evidencie nepotreboval. Božstvo (Jahve alebo aj pohanské božstvá) mali neoddiskutovateľné právo zaobchádzať s človekom ako len chceli. Sem patrí aj tzv. "svätá vojna" (tento pojem Biblia nepoužíva), ktorou Jahve trestá ľudí praktizujúcich pohanstvo. Otázka, či má na to "právo" je z hľadiska Udržiavateľa života neprístupná.

Druhý orientačný bod: Čo je prozreteľnosť

"Prozreteľnosť v širšom zmysle označuje výkon Božej múdrosti, všemohúcnosti a dobroty, kým v užšom zmysle znamená vedenie sveta k Bohom určenému cieľu."²² Žiadna z menovaných Božích vlastností neznamená, že Boh determinuje všetky udalosti v dejinách, ani to, že osobne a bezprostredne uskutočňuje svoju vôľu vo svete.

Takýto deterministický pohľad na svet je vlastný monizmu, ktorý HACKEL opísal nasledovne: (Monizmus je) "...jednotné pochopenie celej prírody. Týmto jednoznačne vyjadrujeme naše presvedčenie, že 'vo všetkých veciach žije jeden duch', a že celý poznateľný svet stojí na spoločných základných zákonoch a podľa nich sa vyvíja".²³

Súčasný (prírodo-)vedecký habitus myslenia predpokladá v každom pôsobení determináciu. Biblické myslenie o Bohu nie je ani monistické ani deterministické, ale ukazuje na pohľad chaotické pôsobenie vôle, ktoré Boh nám neprístupným spôsobom "organizuje" vo svojej Prozreteľnosti. V tomto zmysle Boh nepôsobí nič negatívneho,²⁴ a zároveň je pánom nad všetkými udalosťami.²⁵

Biblické pochopenie prozreteľnosti, ktorá nedeterminuje (ponecháva jestvovanie iných vôle), a predsa riadi udalosti (iné vôle vedie v konečnom dôsledku k uskutočneniu svojej vôle) je nevychnutým predpokladom k uvažovaniu o starozmluvnom násilí, ktoré z novozmluvného pohľadu je ťažko pochopiteľné.

Tretí orientačný bod: Kto je človek

Podľa *Reči o dôstojnosti človeka*, ktorej autorom je PICO DELLA MIRANDOLA, niekedy nazývanej "manifest renesancie", Boh povedal človeku pri stvorení: "Dali sme ti za úlohu, aby si si sám našiel charakteristické črty svojej prirodzenosti. Dal som ťa do samého stredu sveta, aby si z toho pohľadu ľahšie videl okolo seba všetko, čo svet obsahuje. Neučinili sme ťa ani tvorom neba ani zeme, ani smrteľným ani nesmrteľným, aby si mohol ako slobodný a hrdý tvorca svojho vlastného bytia utvárať sa do formy, ktorej dáš prednosť."²⁶ Tento postoj k človeku, ktorý je slobodným tvorcom svojho charakteru, myslenia, či osudu, je ďalším prvkom, ktorý znemožňuje biblicko-teologické pochopenie Božieho zaobchádzania s človekom.

Človek, ktorý za nič nemusí byť Bohu vďačný, nemusí sa za nič Bohu zodpovedať, ktorý má všetky práva a žiadne povinnosti (voči prípadnému Stvoriteľovi) je hlboko pohoršený predstavou, že niekto určuje jeho osud, že za život má byť v každej chvíli niekomu zaviazaný, a že ľahostajnosť, či odmietanie Boha je hodné trestu. Tento postoj hlboko preniká modernou kultúrou v takej sile, že ho

²¹ FORSYTH, P.T. *The Justification of God*, s. 3

²² BECKWITH, C.A. *Providence*. In: JACKSON, S.M. (ed.) *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge IX*, New York : Funk and Wagnalls Company, 1911, s. 306.

²³ HAECKEL, E. *Der Monismus als Band zwischen Religion und Wissenschaft*, Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1905. s. 9.

²⁴ ...Boha nemožno pokúšať na zlé a ani on sám nikoho nepokúša. (Jak 1,13)

²⁵ Formujem svetlo a tvorím tmu, spôsobujem blaho a utváram nešťastie, ja som Pán, čo robím toto všetko. (Iz 45,7)

²⁶ <http://cscs.umich.edu/~crshalizi/Mirandola/> (20. 8. 2012)

často implicitne preberá aj náboženstvo. "Nezávislosť" je magický pojem, ktorý očarúva a väčšinou podvedome riadi uvažovanie o Bohu, obzvlášť v oblasti teodicey.

Starozmluvné myslenie o Bohu je implicitne formované vedomím *závislosti* na Bohu. Každé vyjadrenie nezávislosti je chápané ako vzbura proti majestátu, ktorá si zasluhuje trest odňatia milostivej Božej ochrany, čo sa rovná smrti. Nová zmluva tento postoj k Bohu nemení. Rozdiel je len v tom, že novozmluvné zúčtovanie Boha s národmi je eschatologizované. Výsledkom tohto eschatologického odkladu je okrem vďačnosti veriacich aj kritika Boha u neveriacich.²⁷

Štvrtý orientačný bod: Úloha Izraela v dejinách

Odpoveď na problém "svätej vojny" je ďalej podmienená názorom na osobitné postavenie Izraela medzi národmi.²⁸ Je biblické vyvolenie Izraela len židovským národným mýtom, alebo ide o historicko-teologickú realitu? "Vyvolenie je prejav neotrasiteľnej Božej vernosti prostredníctvom identifikovateľnej skupiny ľudí".²⁹ Z tejto definície vyplýva, že v otázke vyvolenia máme do činenia s dvomi zásadnými teologickými témami: Božím charakterom (atribútom vernosti) a poznateľnosťou Božieho konania v dejinách (Božie zjavenie prostredníctvom dejín Izraela). Nová zmluva vyvolenie Izraela nespochybňuje, iba upozorňuje na jeho nesprávne pochopenie a zneužitie v židovskom nacionalizme.

Otázka "teológie vystriedania" (*replacement theology*) je príliš komplikovaná, aby ju bolo možné riešiť na takejto malej ploche. V každom prípade vyvolenie cirkvi má iné atribúty vzhľadom na používanie násilia ako mal starozmluvný Izrael.³⁰ Cirkev je rozptýleným ľudom medzi národmi, kým Izrael bol koncentrovaný na konkrétnom území. Pred cirkev je etickým modelom Ježiš Kristus a jeho ukrižovanie, kým pre Izrael to bol Mojžiš a vyslobodenie z Egypta. Z týchto pár poznámok by mohlo byť zrejmé, že pri starozmluvnej "svätej vojne" nešlo o Božie trvalé sankcionovanie násilia, ale o časovo limitovaný prostriedok súdu nad nepriateľmi Izraela, ktorí sú *ipso facto* nepriateľmi Božími. Izrael teda v "svätej vojne" nebojuje ani z vlastného rozhodnutia, ani proti len svojim nepriateľom. Je to vyjadrenie poslušnosti vyvoleného národa voči Bohu, a zároveň výkon Božieho súdu nad Božími nepriateľmi.

Piaty orientačný bod: Biblia

Ak chceme rozmýšľať bez predsudkov, musíme násilie v Starej zmluve, ktoré sa prejavuje vo vojnách, vidieť v kontexte Božieho zákona, ktorý kategoricky zakazuje svojvoľné siahnutie na život človeka. "Nezavraždíš!" Dekalógu je snáď najznámejšie prikázanie a text Príslovia 6,6-19 hovorí jednoznačne: Šestoro vecí nenávidí Hospodin a sedmoro je preň ohavnosťou: ¹⁷ pyšné oči, jazyk falošný a ruky, ktoré prelievajú krv nevinnú, ¹⁸ srdce, ktoré snuje zlé zámery, nohy, čo bežkom utekajú za zlom, ¹⁹ kto hovorí lož ako svedok falošný a (ten), kto medzi bratmi zvady rozsieva.

Celkový a nepredpojatý pohľad na Bibliu ukazuje vyhladzovacie násilie (חַרָּק) ako špecifickú udalosť "zasvätenia", pri ktorej bolo bojovníkom často zakázané siahnuť na korisť. Pochopenie takejto praxe je pre moderného človeka naučeného na úctu k životu ťažko prístupné, ale treba ju vidieť v kontexte takých biblických pravidiel, ako napr: Gn 9,5 (Ale krv vašich duší budem vyhľadávať; budem ju vyhľadávať od každého zvieraťa a od každého človeka), Ex 22,21-23 (Cudzince nebudeš napádať a utláčať, veď sami ste boli cudzincami v egyptskej krajine! ²² Vdove a sirote nebudete krivdiť! ²³ Ak im budeš krivdiť a oni budú volať ku mne, ja isto vypočujem ich volanie,) Dt 19:15-20 (Jeden svedok nebude nič platný pri nejakej vine alebo zločine, ktorého sa niekto dopustil; na

²⁷ "...nevykonajú hneď rozsudok nad zločinom ničomníka, - a preto sa srdce Adamových synov odváži konať zlo" (Kaz 8:11)

²⁸ Veď ty si svätý ľud Hospodina, svojho Boha; teba si vyvolil Hospodin, tvoj Boh, za svoj vlastný ľud zo všetkých národov, čo sú na zemi. (Dt 7,6)

²⁹ PAUW, A. P. *Election*. In: MCFARLAND, I. A. - FERGUSON, D. A. S. - KILBY, K. - TORRANCE, I. R. (ed.) *The Cambridge Dictionary of Christian Theology*, Cambridge : Cambridge University Press 2011, s. 160.

³⁰ Ďakovať za "...milosrdenstvá Božie vo vyhladení nepriateľov Izraela v Kanaáne..." (BAINTON, R. H. *Christian Attitudes Toward War and Peace*, New York : Abingdon Press, 1960, s. 168) vo vzťahu na vojny proti americkým Indiánom je neoprávnený prenos starozmluvnej situácie do súčasnosti.

výpovedi dvoch alebo troch svedkov bude závisieť rozhodnutie.¹⁶ Ak vystúpi proti niekomu krivý svedok, aby mu dokázal priestupok,¹⁷ nech vtedy obaja mužovia, čo sú v spore, predstúpia pred Pána, pred tvár kňaza a sudcu, ktorí vtedy budú,¹⁸ a keď oni po náležitom vyšetrení zistia, že krivý svedok vypovedal proti svojmu bratovi lož,¹⁹ nech s ním naložia tak, ako on zamýšľal urobiť so svojím bratom; takto odstrániš zlo zo svojho streda,²⁰ aby sa ostatní báli, keď to počujú, a neopovážili sa viac dopustiť takej veci v tvojom streda.)

Na moderný postoj k cene života má historický vplyv práve Biblia s jej novozmluvnou teológiou nasledovania Krista. Paradoxné je, že nepochopenie tohto faktu sa používa na kritiku Boha, ktorý nás k tejto úcte prostredníctvom Biblie vyučuje.

Šiesty orientačný bod: Kristov kríž

Kritika starozmluvného násillia sčasti vyplýva aj z nepochopenia teológie vykúpenia. Zaujímavé je, že snád' všetky tzv. "primitívne" náboženstvá³¹ zahŕňajú rituál obetovania. "Nikdy nebude možné napísať úplné dejiny obetovania. V každom prípade, obetná prax sa nachádza vo väčšine náboženstiev, ktoré poznáme. Rozsah, v ktorom ľudská myseľ považovala fenomén obetovania za samozrejmosť, je jasný napríklad z toho, akú úlohu hrá obetovania v mnohých mýtoch o prvopočiatkových časoch."³² O pôvode obetovania zvierat (či dokonca ľudí) sa vedú učené diskusie a jestvuje tučt teórií, ktoré sa pokúšajú vysvetliť násillie, ktoré je týmto faktom integrálnou súčasťou náboženstva.³³

Obetovanie bolo neoddeliteľnou súčasťou starozmluvného náboženstva. Jedným z motívov obetovania bolo povedomie, že zvieratá môžu nahradiť, či zastúpiť človeka, ktorý si od Boha (božstva) zasluhuje smrť. Božské právo vziať život ako trest za hriech bolo považované za samozrejmosť. Nová zmluva starozmluvnú teológiu obetovania v plnom rozsahu preberá, ale aplikuje ju na ukrižovanie Ježiša Krista, ako substitúciu za hriešneho človeka. S touto časťou fundamentálneho kresťanského vyznania si teológia nikdy nevedela veľmi poradiť a toto platí o to viac pre súčasné tzv. "vedecké" myslenie.³⁴ Ak je Ježiš Kristus inkarnovaný Boh (čo je pre kresťanstvo definujúcim faktom), jeho ukrižovanie je najhorší akt násillia v dejinách, pretože bol namierený proti samému Stvoriteľovi. Z tejto perspektívy je v základe Novej zmluvy desivejšie násillie ako v Starej zmluve. Násillie v Starej a Novej zmluve má kontinuitu, ktorú Tremper Longman vyjadril slovami: "Vojna proti Kanaáncom bola jednoducho skoršou fázou boja, ktorá má svoj vrchol na kríži a jej ukončenie príde na Poslednom súde."³⁵

Náš kultivovaný odpor proti vyhladzovaniu je výsledkom kultúrneho vplyvu kresťanského kázania o tom, že Boh vzal násillie na seba, a preto násillie na ľuďoch nemá miesto. Paradoxne tým sa násillie v Starej zmluve zároveň kritizuje, ale v tej istej chvíli sa ukazuje Boží nielen súcitný, ale aj zástupný postoj k ľudskému utrpeniu. Teodíceca sa tým síce celkom nevyrieši, ale vzťah medzi starozmluvným násillím a novozmluvným postojom k násilliu je pochopiteľnejší.

Siedmy orientačný bod: kanaánska kultúra a náboženstvo

"Pod svätyňou v starovekom meste Gezer sa našli urny s obsahom spálených detských kostí, ktoré pochádzajú niekedy z obdobia medzi rokmi 2000 až 1500 pr. Kr., teda medzi obdobím Abraháma a Exodu. Táto prax u Kanaáncom (a niekedy dokonca aj u Izraelcov) pokračoval až do času, keď bol Izrael deportovaný do Asýrie v neskoršej časti ôsmeho storočia pr. Kr. Jon D. Levenson, profesor židovských štúdií na Harvarde hovorí, že v Kartágu bolo nájdených tisíce úrn obsahujúcich ľudské a zvieracie kosti: Tieto ľudské kosti sú vždy detské a takmer všetky obsahujú pozostatky nie jedného, ale dvoch detí, obyčajne z tej istej rodiny, jedno novonarodené a druhé 2 až 4 ročné. Je veľmi neprav-

³¹ Dnes sa hovorí radšej o "prírodných", ako o "primitívnych" náboženstvách, či národoch.

³² HENNINGER, J. *Sacrifice*. In: JONES, L. (ed.) *Encyclopedia of Religion*, Detroit : Thomson, Gale, 2005, s. 8005.

³³ Staroveké rituály sa v transformovanej podobe dostali do modernej literatúry, ako dokazuje T.J. COUSINEAU. (COUSINEAU, T.J. *Ritual Unbound. Reading Sacrifice in Modernist Fiction*, Newark : University of Delaware Press, 2004.)

³⁴ "Dnes je veľmi rozšírená tendencia k odklonu od premýšľania o Ježišovej smrti, či už faktu alebo teórii. (HEIM, S.M. *Saved from Sacrifice: A Theology of the Cross*, Grand Rapids : Eerdmans, 2006, s. 20.)

³⁵ LONGMAN, T. *No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. Grand Rapids : Zondervan, 2003, s. 185.

depodobné, že tieto urny predstavujú pohrebné zvyky. Frekvencia, ktorou boli ukladané, činí veľmi nepravdepodobným, že by prirodzená smrť vysvetlila všetky také dvojité úmrtia v rodinách v meste takej veľkosti."³⁶

Vyhľadanie Kanaáncov bolo podľa Gn 15,15-16 a Deut 7,2-5 Božím súdom nad krutými a odpornými rituálmi ich náboženstva. Ostáva stále nezodpovedaná otázka, prečo je vyhľadený celý národ vrátane malých detí, keď napr Ezechiel 18,20 vyslovene hovorí: "Ten zomrie, kto zhreší. Syn neponesie vinu otca a otec neponesie vinu syna." Ak to nebol trest na deťoch, tak o čo išlo? Ak nechceme spochybníť Bibliu, ako je to pri takýchto ťažkých otázkach v zvykom,³⁷ musíme pripustiť, že nejaký rozmer tohto problému nedokážeme nahliadnuť. Snáď je to problém neviditeľných duchovných síl, ktoré sú pre "vedecké" teologické myslenie také trápne...

ZÁVER

Pohoršenie, ktoré vyvoláva Stará zmluva je sčasti spôsobené nepochopením vzťahu medzi Starou a Novou zmluvou, sčasti odporom autonómneho človeka proti kresťanskému teizmu a sčasti neprístupnosťou Božej prozreteľnosti ľudskému skúmaniu.

Napriek tomu, že zrejme sa tento problém nedá plne racionálne vyriešiť, je možné na základe evanjelia dospieť k viere, že "novozmluvný Boh" a "starozmluvné násilie" nestoja proti sebe v nejakom nezmieriteľnom protiklade aj keď nespochybníme inšpiráciu Písma ani Božiu dokonalosť.

Pre diskusiu medzi veriacimi a neveriacimi je možné navrhnúť niekoľko "orientačných bodov", ktoré prehĺbia porozumenie hermeneutických problémov spojených s týmto uvažovaním, a zároveň naznačia možnosť biblicky pozitívnych riešení pre racionalitu súčasníka.

³⁶ LEVENSON, J. D. *The Death and Resurrection of the Beloved Son: The Transformation of Child Sacrifice in Judaism and Christianity*, New Haven : Yale Univ. Press, 1993, s. 20-21.

³⁷ "Nie, Boh neprikázal genocídu". (MORRISTON, W. *Did God Command Genocide?*, In: *Philosophia Christi*, Vol 11, No. 1, 2009, s. 26.)